

Ластовський Валерій

Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-8900-5569

НУМІЗМАТИЧНІ ЗНАХІДКИ НА ЧЕРКАЩИНІ В ІСТОРИОГРАФІЇ

NUMISMATIC FINDINGS IN CHERKASHCHINA IN HISTORIOGRAPHY

Черкащина як своєрідний регіон (можливо, мікрорегіон у складі Придніпров'я як макрорегіону) України почала формуватися в XIV столітті, тобто від появи тут прикордонного форпосту під назвою Черкаси, який пізніше перетворився на фортецю і місто. У XIX – першій половині XX століття під Черкащиною розумілися виключно землі в рамках Черкаського повіту. Але на сьогодні вже можна говорити про її більш широке бачення (якщо не в рамках усієї Черкаської області, то, принаймні, більшої її частини). Важливим моментом для розуміння Черкащини як єдиного регіону в його розвитку є вивчення нумізматичного матеріалу.

Звісно, монети знаходили тут завжди, від часів активного заселення регіону. І, як прийнято, ці знахідки обростали певними легендами. Але їх наукове дослідження започатковане в XIX столітті з метою з'ясування справжності зв'язку між такою знахідкою та уявою, яка пізніше перетворилася на легенду.

Після того як на Мотронинському городищі місцевими ченцями Троїцького монастиря було знайдено дві візантійські монети, інформація про це стала предметом саме наукового розгляду. Спочатку вона була опублікована в 1813 році в «Истории российской иерархии» відомим церковним діячем Амвросієм (Орнатським) (1778–1827): «Название свое монастырь и около лежащий лес получил *Мотренинский* от *Матроны* княгини, владетельницы места сего, жившей тут до нашествия Батыева на Россию. Мнение сие утверждает земляное укрепление, уже поросшее лесом близ монастыря в виде вала находящееся, и монета княгини оной хранящаяся в монастыре. Год и цена оной неизвестны». Згодом з'явилося роз'яснення цієї ситуації. У 1819 році була опублікована стаття в журналі «Вестник Европы», автором якої виступив відомий фахівець з нумізматики Йоганн Філіп Круг (1764–1844). Детально проаналізувавши знахідки, він показав, що знайдені візантійські монети жодного відношення до назви монастиря не мають. Однак легенда все ж таки залишилася.

У подальшому всі описи монетних знахідок мали фрагментарний характер. Вони спеціально не досліджувалися, слугуючи доповненням до загальної історичної інформації. Такий підхід ми спостерігаємо в працях Івана Фундукля, Лаврентія Похілевича, Кіндрата Страшкевича, Олексія Бобринського, Володимира Антоновича та інших.

Київський губернатор Іван Фундуклей (1799–1880) у 1848 році випустив книгу «Обозрение могил, валов и городищ Киевской губернии», у якій наводив інформацію про деякі монетні знахідки. Особливо зауважені ним знахідки античних монет у Чигиринському повіті – з Ольвії, імператорів Траяна, Адріана та інших. Процитовано місцевого поміщика Чацького, який приділяв особливу увагу місцезнаходженню зазначених знахідок та, зокрема, наводив народну назву цих монет – «Іванові головки».

Більш інформативною стосовно монетних знахідок на Черкащині була праця Лаврентія Похилевича (1816–1893) «Сказания о населенных местностях Киевской губернии» (1864). Дослідник не лише наводить дані про знахідки, але іноді й описує їх та зазначає їхню долю. Цьому значно сприяла посада службовця Київської духовної консисторії, яка давала йому доступ до всієї документації та інформації, що надходила від місцевого духовенства. Наведемо його опис знахідок біля села Рейментарівка на Чигиринщині: «...ныне находят иногда бронзовые монеты с изображением на одной стороне вороны, с немецкою надписью glücklich, а с другой льва». А про долю знайдених на території Корсунського замку речей він писав: «...Часто находили также старинные золотые и серебряные вещи, монеты, медали; но все это долго переходило в руки евреев, которые, покупая древности эти за бесценок, тотчас переливали их в слитки, чтобы скрыть от поисков полиции».

Найбільш повно у ХІХ столітті описав монетні скарби на Черкащині Микола Біляшівський (1867–1926) у книзі «Монетные клады Киевской губернии» (1889). Фактично це був перший нумізматичний каталог відповідних знахідок. Для багатьох дослідників він став відправною точкою майбутніх досліджень.

Інформація про монети на Черкащині публікувалася й у часописі «Киевская старина». Вже згадуваний Микола Біляшівський вказував у 1890 році на її сторінках, у статті «Княжа гора», на знахідки давньоруських гривень на відомій Княжій горі поблизу Канева. А от чиновник з особливих доручень при київському генерал-губернаторі Олексій Мердер (1861–1920) у 1900 році розповів про курйозну ситуацію на початку 1860-х рр. (зафіксовану, зокрема, в Чигиринському повіті), пов'язану зі скуповуванням євреями звичайних мідних п'ятикопійних монет в результаті поширення чуток про таємний вміст у них золота на потреби польського повстання; внаслідок цього вартість монет виросла до 1 руб. за штуку. Цьому була присвячена його публікація «Мелочи из архивов юго-западного края. Золотые пятаки в 60-х годах».

На основі відомої тоді інформації про знайдені гривні київського типу Михайло Грушевський у 1891 році, між іншим, зробив припущення про існування «поселення» на території міста Черкаси ще у «до-монгольську епоху». Але пізніші дослідження показали, що такі висновки виявилися хибними.

Вже у ХХ столітті з'явилися публікації, в яких був кардинально інший підхід до представлення монетних знахідок із Черкащини. У них, по-перше,

аналізувалися самі монетні скарби і, по-друге, аналізувалися ті історичні процеси, яким відповідала їх поява на цій території. До таких публікацій ми можемо віднести, наприклад, дослідження Михайла Брайчевського (1924–2001) «Римська монета на території України» (1959). Зокрема, цінністю цієї книги є створене автором картографування знахідок римських монет у межах Черкаської області (№№875–1009). Такий же характер мають і праці радянського нумізмата і археолога Владислава Кропоткіна (1922–1993), присвячені римським та візантійським монетам. Особливо слід зазначити детальний аналіз монетних скарбів XVI–XVII століть, опублікований Д. Бергом у 4-му та 5-му випусках збірника наукових статей Інституту археології УРСР в 1971–1974 роках.

На початку XXI століття характер використання нумізматичної інформації змінюється: вибудовуються на їх основі певні концепції державотворчих та етнічних процесів, переглядаються застарілі ідеї щодо розвитку самої Черкащини. Цьому сприяє започаткування в 2011 році професором Василем Орликом постійної міжнародної нумізматичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки», а в 2017 році – наукового часопису «Український нумізматичний щорічник». У рамках цих проєктів оприлюднювалися матеріали, які дещо змінювали уявлення про минуле всього черкаського регіону. Їх представляли, зокрема, автор цих рядків, Анатолій Шостопап та інші дослідники.

Особливо варто наголосити на значенні книги Анатолія Шостопапа «Скарби Черкащини», що побачила світ у 2007 році. На сьогодні це найповніше (і тому найбільш цінне в науковому плані) видання інформативного характеру щодо всіх відомих нумізматичних матеріалів, що стосуються Черкаської області. Цінність цієї роботи полягає не тільки у зведенні до єдиного каталогу всієї опублікованої інформації, але й у відображенні тих знахідок, які не були офіційно зафіксовані науковцями й у більшості випадків могли бути просто втрачені за різних обставин, але, тим не менш, є суттєвим доповненням до наукових уявлень про грошовий обіг. Водночас слід зазначити, що цьому виданню ще не достатньо приділено уваги в науковому середовищі.

Одне з останніх ґрунтовних видань, у якому згадуються монетні знахідки на Черкащині, з'явилося у 2020 році: О. Белая та Л. Распутін видали свій «Каталог монетних знахідок Київщини». Однак він виявився досить фрагментарним і багатьох моментів там не було враховано.

Таким чином, слід виснувати, що історіографія нумізматичних знахідок на Черкащині є, з одного боку, достатньо інформативною та суттєвою, а з іншого, – недостатньо розробленою. Потребує пильної дослідницької уваги, зокрема, вивчення впливу особистісного чинника на виявлення і розробку нумізматичної інформації та узагальнення інформативного масиву, що стосується публікацій з даної теми.